

Fra psykologi til psykologikk: Vårt fag i forandring

Jan Smedslund

I denne artikkelen redegjør Jan Smedslund for hva som menes med psykologikk og hva denne retningen innebærer for psykologien som fag. Gjennom eksempelet om tillit viser Smedslund hvordan det vi allerede vet om menneskelige fenomener er nødvendig sant gitt hva ordene på de betyr, og at forskning på disse fenomenene er pseudoempirisk.

Psykologien som vitenskap begynte med forsøk på å imitere de eldre naturvitenskapene med hensyn til metoder (Smedslund, 1987). Etter hvert som eksperimentalsykologien utviklet seg, ble det klart at de forskjeller og sammenhenger som ble avdekket for det meste var meget små og et gjennomgående spørsmål var derfor om funnene skilte seg fra det rent tilfeldige. Ved et historisk sammentreff kom psykologene til å overta statistiske metoder fra landbruksforskningen. Etter hvert vokste det frem en psykologisk forskningstradisjon hvor fokus ble rettet mot spørsmålet om hvorvidt et funn var tilfeldig eller ikke. Selv om en effekt var minimal ble den ofte ansett som verd å rapportere hvis den var statistisk signifikant. Resultatet er blitt dagens psykologiske litteratur som rapporterer myriader av små forskjeller og sammenhenger, hvorav bare få kan sies å ha noen praktisk eller teoretisk betydning. Den dominerende psykologien i dag bygger på en empiristisk vitenskapsteori, det vil si at den mener at all viten bygger på observasjon og eksperiment. Logisk nødvendige setninger er sanne men de sier ingenting om verden. De fleste av dagens forskere mener at all vår psykologiske viten er induktiv, det vil si bygger på erfaring. Dette gjelder både vitenskapelig kunnskap og praktisk kompetanse.

En annen vitenskapsteoretisk posisjon hevder at det eksisterer gyldig viten som ikke bygger på data men på konsensus og som er direkte tilgjengelig for oss. I vårt fag representeres dette syn av psykologikken (Smedslund, 1988, 1995, 1997a, 2002). Psykologikk handler om hva vi alle vet om menneskelige fenomener fordi vi er mennesker. Mye av det vi vet, vet vi ikke at vi vet, vi bare tar det automatisk for gitt. Men når denne ureflekterte viten som vi alle deler blir satt ord på, og dermed gjort reflektert, kjenner vi den igjen. Psykologikk handler altså om alt vi må ta for gitt når vi forstår og forholder oss til andre mennesker og oss selv. Det som tas for gitt danner et omfattende system og gjør det mulig i mange situasjoner å trekke slutninger om hva som vil skje både i det enkelte menneske og i samhandlingen mellom mennesker. Et enkelt eksempel er det å kjede seg. Vi vet alle at en person kjeder seg når personen må være i en situasjon hvor det ikke er mulig å gjøre noe som personen synes er interessant. Da vi lærte norsk lærte vi å bruke uttrykket ”kjede seg” om det vi føler i en slik situasjon. På samme måte lærte vi å kalle det vi føler når vi opplever noe uventet for ”overraskelse”. Vi vet, i prinsippet, hvordan vi kan få en person til å kjede seg eller bli overrasket. Dette

er en viten vi har som ikke kommer fra, eller kan omstøtes av, eksperimenter.

I denne korte oversiktsartikkelen kan jeg bare gi et lite utsnitt av innholdet i psykologikken, nærmere bestemt noen setninger om tillit. I det som følger er P og O personer og A en handling. ”=df” betyr ”er ved definisjon lik”. Et aksiom er en grunnsetning som ikke bevises. Et teorem er en setning som bevises ut fra definisjoner, aksiomer og andre teoremer. Nummereringen av setningene er bare for denne artikkelen. Noen av bevisene viser til setninger i andre deler av psykologikken og nummereringen er da tatt fra Smedslund (1997a). Ordene som brukes i psykologikken er såkalte semantiske primitiver tatt fra Anna Wierzbickas naturlige semantiske metaspråk (Goddard & Wierzbicka, 1994). Disse primitivene antas å være leksikalsk representert i alle menneskelige språk.

Et eksempel om tillit

Hvis du synes at det som følger er slitsom lesning bør du tenke på at psykologi kanskje er den mest kompliserte vitenskapen av alle.

Aksiom 1. P mener at O kan gjøre P vondt. Med ”kan” menes ”det er mulig”, ikke ”det er sannsynlig”. Aksiomet sier noe om en grunnbetingelse i menneskers liv, nemlig at vi er sårbare for hverandre. Det er alltid mulig for den andre å gjøre deg noe vondt. Om ikke skade deg fysisk så, for eksempel, si noe avvisende og sårende til deg, sette ut et rykte om deg, og så videre.

Fordi vi er sårbare er det viktig for oss å vurdere om vi kan stole på, det vil si ha tillit til den andre personen. Dette er og må være et viktig begrep i alle språk og kulturer (Smedslund, 1997b). Det kan avgrensnes slik:

Definisjon 1. ”P har tillit til O” =df ”P mener O ikke vil gjøre P noe vondt”. Vi kan nå spørre: Under hvilke betingelser vil et menneske ha tillit til et annet menneske? Det dreier det seg om forhold som vi alle kjenner til og som er gitt ut fra det å være menneske. Men samtidig vil du oppdage at du neppe noen gang har tenkt igjennom og satt ord på de fem betingelsene som er nødvendige, og som dessuten sammen kan vises å være tilstrekkelige.

Definisjon 2. ”P respekterer O” =df ”P mener O bør bli

riktig behandlet” Å bli riktig behandlet betyr å bli behandlet i henhold til sine sosialt definerte rettigheter, det vil si hensynsfullt, korrekt, høflig, rettferdig, og så videre.

Teorem 1. Hvis P har tillit til O så mener P at O respekterer P. Bevis: Hvis P mener at O ikke respekterer P så forventer P å bli behandlet uten respekt av P. Men ifølge Teorem 5.1.14 (P ønsker å bli behandlet med respekt og ønsker å oppføre seg respektabelt) er det vondt å ikke bli behandlet med respekt. Altså forventer P at O vil gjøre P vondt, og kan derfor ikke stole på O. Det følger av dette at hvis P har tillit til O så mener P at O respekterer P og teoremet er derved bevist.

Selv om det er vist at respekt er en nødvendig betingelse for tillit, tas ikke respekt med i en liste over nødvendige betingelser for tillit fordi det kan vises at respekt kan avledes fra to andre enda mer grunnleggende betingelser for tillit, nemlig omsorg og forståelse. Avledningen fremgår av teorem 3.

Definisjon 3. ”P føler omsorg for O” =df ” P ønsker at O skal ha det godt”

Aksiom 2. P forstår hva O mener med å si eller gjøre A, hvis og bare hvis, P og O er enige om hva som, for O, er ekvivalent til A, er implisert av A, er benektet av A, og er irrelevant for A.

Aksiom 3. P forstår hvorfor O gjør A hvis og bare hvis P og O er enige om hvilke av O’s ønsker og tanker som ligger til grunn for at O gjør A

Teorem 3. Hvis P føler omsorg for O og P forstår O så behandler P O med respekt. Bevis: Ifølge Teorem 5.1.14 ønsker alle personer å bli behandlet med respekt. Derfor gjør det vondt ikke å bli behandlet med respekt. Men det følger av Definisjon 3 at omsorg betyr ønske om ikke å gjøre personen vondt, og det

følger av Aksiomene 2 og 3 at forståelse innebærer viten om hva som vil gjøre vondt. Av dette følger teoremet.

Vi kan nå gjennomgå de fem nødvendige betingelsene for tillit.

Teorem 4. Hvis P har tillit til O så mener P at O føler omsorg for P Bevis: Hvis P mener at O ikke føler omsorg for P så må P mene at O er likegyldig overfor P eller ønsker å gjøre P vondt. (i) Hvis P i henhold til Aksiom 1, mener at O kan gjøre P vondt, og P mener at O er likegyldig, så følger det at P mener at O kan (komme til) å gjøre P vondt. Av dette og Definisjon 1. følger det at P ikke kan ha tillit til O. (ii) Hvis P i henhold til Aksiom 1 mener at O kan gjøre P vondt, og P mener at O ønsker å gjøre P vondt, så mener P at O vil gjøre P vondt. Men hvis P mener at O vil gjøre P vondt så kan P ikke ha tillit til O. Av (i) og (ii) følger teoremet.

Teorem 5. Hvis P har tillit til O så mener P at O forstår P. Bevis: Hvis P mener at O ikke forstår P så mener P at O kan gjøre P vondt ved misforståelse. Men av dette og Definisjon 1 følger at P ikke kan ha tillit til O. Derved er teoremet bevist.

Definisjon 4. ”P har egenkontroll” =df ”P utfører, eller utfører ikke, handlinger avhengig av Ps ønsker og uavhengig av andre personers ønsker”

Teorem 6. Hvis P har tillit til O så mener P at O har egenkontroll Bevis: Hvis P mener at O ikke har egenkontroll så følger det av Definisjon 4 at P mener at O kan bli tvunget av andre å gjøre P vondt. Av dette følger at P ikke kan ha tillit til O og derved er teoremet bevist.

Definisjon 4. ”P har selvkontroll” =df ”P utfører, eller utfører ikke, handlinger avhengig av hva P mener er riktig og uavhengig av Ps øvrige ønsker”

Teorem 7. Hvis P har tillit til O så mener P at O har selvkontroll Bevis: Hvis P mener at O ikke har selvkontroll så mener P at O kan utføre handlinger mot P som O mener ikke er riktige. Men å bli uriktig behandlet er vondt. Av dette følger at P ikke kan ha tillit til O.

Definisjon 5. "P har relevant ferdighet" =df "P kan gjøre det som er riktig å gjøre"

Teorem 8. Hvis P har tillit til O så mener P at O har relevant ferdighet Bevis: Hvis P mener at O ikke har relevant ferdighet så mener P at O ikke kan unngå å gjøre noe uriktig mot P. Men å gjøre noe uriktig mot noen er ifølge teorem 5.1.14 å gjøre noen vondt. Men da kan ikke P ha tillit til O og av dette følger teoremet.

Det gjenstår å bevise at de nevnte fem nødvendige betingelsene for tillit samlet også er tilstrekkelige.

Teorem 9. P har tillit til O hvis og bare hvis P mener at O føler omsorg for P, O forstår P, O har relevant egenkontroll, O har relevant selvkontroll og O har relevant ferdighet Bevis for nødvendighet: Det er allerede bevist at hver av de fem betingelsene er nødvendig for tillit. Av dette følger at de også er nødvendige samlet. Bevis for tilstrekkelighet: Hvis O føler omsorg for P, det vil si ifølge Definisjon 3, O ønsker at P skal ha det godt, og O mener at O kan gjøre at P har det godt, så følger det av 2.4.12 (se Smedslund, 1997a) at O prøver å gjøre at P har det godt. Det følger av at O har egenkontroll og selvkontroll, og av at O forstår P, at O kan beskytte P mot vondt fra O. Det følger av at O har relevant ferdighet at O kan beskytte P mot vondt fra andre steder. Men fordi det vonde må komme enten fra O eller fra andre steder, følger det at O kan beskytte P mot noe vondt. Hvis O prøver og kan beskytte P mot noe vondt følger at O kan beskytte P. Hvis det foregående er gyldig følger det av Aksiom 3.7.12 (Smedslund, 1997a) at også P mener det er gyldig og derfor mener O kan beskytte P mot noe vondt. Av dette og Definisjon 1 følger at P har tillit til O og at de angitte betingelsene er tilstrekkelige for tillit. Derved er det bevist at betingelsene både er nødvendige og tilstrekkelige og med dette er teoremet bevist.

Fra psykologi til psykologikk

Ovenstående var eksempel på noen elementære psyko-logiske analyser. Et hovedtema for psyko-logisk forskning i de siste 25 årene har vært å vise at antatt empiriske undersøkelser i psykologien er pseudoempiriske (Smedslund 1991a, 1991b, 2002) det vil si at hypotesene er nødvendig sanne gitt begrepens mening og således ikke er empirisk prøvbare. Data viser bare hjelpehypotesenes og metodenes holdbarhet. Et forenklet eksempel er en hypotese om en sammenheng mellom uventet-het og overraskelse. Innsamling av data kan verken styrke eller svekke denne hypotesen fordi den er nødvendig sann gitt hva ordene betyr. Blant de mange teoriene som kan avledes fra psykologikk og som derfor ikke er empiriske kan jeg nevne Banduras teori, effektloven, frustrasjons-aggresjons-hypotesen, dissonans-teorien, Kelly's personal construct teori, Frijdas teori om emosjoner, Deci & Ryans teori om intrinsic motivation, og mange andre (se også Wallach & Wallach, 1998a, 1998b). Mange betydelige bidrag til psykologikken er gitt av Waldemar Rognes (1996).

Den radikale omveltning som psykologien etter min vurdering står overfor er ikke helt unik i vitenskapens historie. Bibliotekene i det gamle Babylonia (tavler med kileskrift) inneholder mange empiriske rapporter om spatiale forhold, blant annet at tre staver med målene 5, 4, og 3 alltid danner en rettvinklet trekant. I den babylonske litteraturen om geometri finnes mange resultater men ikke et eneste bevis. Likheter med

moderne psykologi er på dette punkt slående. Det tok tusen år før grekerne forsto at de mange regelmessige funnene var nødvendige gitt meningen med de begrepene som ble brukt og at setningenes gyldighet kunne bevises uten innsamling av data.

Hvis du vil lese noe kort og enkelt om psykologikk anbefaler jeg Smedslund (1995) som er i salg i bokhandlene.

Referanser

- Brandtstadter, J. (1987). On certainty and universality in human development: Developmental psychology between apriorism and empiricism. In M. Chapman & R. A. Dixon (Eds.), *Meaning and the growth of understanding: Wittgenstein's significance for developmental Psychology* (pp. 69-84). Berlin: Springer.
- Goddard, C. & Wierzbicka, A. (1994). Introducing lexical primitives. In C. Goddard & A. Wierzbicka (Eds.), *Semantic and lexical universals* (pp. 31-54). Amsterdam: John Benjamins.
- Rognes, W. (1996). *Selvfølelsens psykologikk*. Upublisert doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Smedslund, J. (1987). Ebbinghaus the illusionist: how psychology came to look like an experimental science. In *Passauer Schriften zur Psychologiegeschichte*, 5, Ebbinghaus-Studien 2., Passau: Passavia Universitätsverlag. Pp. 225-239.
- Smedslund, J. (1988). *Psycho-Logic*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Smedslund, J. (1991a). The pseudo-empirical in psychology and the case for psychologic. *Psychological Inquiry*, 2, 325-338. (Target article).
- Smedslund, J. (1991b). Psychologic: a technical language for psychology. *Psychological Inquiry*, 2, 376-382. (Author's response).
- Smedslund, J. (1995). Psychologic: Commonsense and the Pseudoempirical. In J. Smith, R. Harre, and L. Van Langenhove (Eds.), *Rethinking psychology*. London: Sage. Pp. 196-206.
- Smedslund, J. (1997a). *The structure of psychological common sense*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Smedslund, J. (1997b). Is the "psychologic" of trust universal? In S. Niemeier and R. Dirven (Eds.), *The language of emotions: Conceptualization, expression, and theoretical foundation*. Amsterdam: Benjamins.
- Smedslund, J. (2002). From hypothesis-testing psychology to procedure-testing psychologic. *Review of General Psychology*, 6, No. 1, 51-72.

Bilde

JT

"Dråpen" tatt av Camilla Dukefos

Jan Smedslund er professor emeritus fra april 1999, men fortsatt i full sving. Han er å treffe ved Psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo.